

УДК 373.3.016:811.161.2

Навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Навчання грамоти» в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової школи

Ірина Ценова,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Входження України до європейського освітнього простору неможливе без модернізації змісту освіти в контексті її відповідності сучасним стандартам і потребам. Аби вітчизняна освіта не тільки досягла високого рівня, а й стала цікавою для школярів, здійснюється пошук інноваційних варіантів, вивчаються ефективні напрацювання, враховується міжнародний досвід.

Ідеологією реформи освіти є концепція «Нової української школи» (НУШ) — школи компетентностей, котрі розглядаються як «динамічна комбінація знань, умінь і цінностей, що визначають здатність особи успішно розв'язувати життєві проблеми, провадити подальшу навчальну діяльність» [3, с. 12]. Серед ключових компетентностей, які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя, першим названо вільне володіння державною мовою, що підкреслює значущість мовно-літературної галузі, вивчення української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти.

Першим обов'язковим ступенем здобуття мовної освіти є початковий, який за вимогами чинного Державного стандарту від 21 лютого 2018 р. розподіляється на два цикли: адаптаційний (1-2 класи) і базовий (3-4 класи) [2]. Інтегрований харак-

тер комунікативної компетентності обумовлює використання в процесі навчання української мови внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, котрі сприяють цілісності результатів розвитку здатності спілкуватися українською мовою та переносу мовно-мовленнєвих умінь у нові ситуації. Особливо це стосується вивчення української мови в 1-му класі, опанування дітьми інтегрованого курсу «Навчання грамоти».

Протягом 2017/2018 навчального року за наказом Міністерства освіти і науки України від 13 липня 2017 р. № 1028 «Про проведення всеукраїнського експерименту на базі загальноосвітніх навчальних закладів» в пілотних перших класах освітній процес здійснювався в рамках дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня з теми «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної освіти». Зокрема в Харківській області в пілотному проекті брали участь Харківська гімназія № 12 Харківської міської ради, Хорошівська загальноосвітня школа I-III ступенів Харківської районної ради, Богодухівський колегіум № 2 Богодухівської районної ради, Красноградська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1 імені О.І. Копи-

ленка Красноградської районної державної адміністрації.

Для навчання грамоти в експериментальних класах використовувалися букварі та зошити з друкованою основою таких авторів, як М. Вашуленко і О. Вашуленко; І. Большакова і М. Пристінська, М. Захарійчук, Г. Іваниця, К. Пономарьова, І. Цєпова, М. Чумарна та інші. Щотижня вчителі отримували навчально-методичні матеріали до Модельної навчальної програми для першого класу за редакцією Л. Андрушко, М. Барни, О. Волощенко, О. Ганик, Т. Гільберг, О. Гоголь, Л. Гумєнюк, Н. Древняк-Сарабун, Н. Пастушенко, О. Росипської, М. Товкало, Р. Шаламова, Р. Шияна та інших методистів.

Для учасників пілотного проекту проводилися лекції, вебінари, майстер-класи, здійснювалася інтернет-підтримка на сайтах НУШ, Інституту модернізації змісту освіти, «EdEra», «Методист», «Початкова школа і дошкільця», «Учитель учителю» тощо. Автори посібників і методичних рекомендацій постійно стежили за результатами навчання першокласників, проводили моніторинг, удосконалювали робочі зошити за побажаннями і зауваженнями вчителів-практиків.

У результаті всебічної роботи були впорядковані комплекти навчально-методичних посібників для учнів 1-го класу, які мають забезпечити процес навчання грамоти в 2018/2019 навчальному році за Типовими освітніми програмами, складеними на основі нового Державного стандарту початкової освіти. Зокрема, в результаті конкурсного відбору проєктів підручників для 1-го класу закладів загальної середньої освіти від 29 травня 2018 р. до переліку посібників, які друкуватимуться за кошти державного бюджету, увійшли букварі: 1) М. Вашуленка, О. Вашуленко; 2) К. Пономарьової; 3) Н. Воскресенської, І. Цєпової; 4) О. Большакової, М. Пристінської. Крім того, пройшли конкурсний відбір і будуть друкуватися частково за кошти видавництва букварі: 1) В. Наумчук, М. Наумчук; 2) М. Захарійчук; 3) Г. Іваниці [4, с. 2 — 3].

Мета статті — зазначити концептуальні положення створення навчально-методичного комплексу для курсу «Українська мова. Навчання грамоти» згідно з вимогами нового Державного стандарту початкової освіти і Типових програм початкової освіти, описати особливості побудови букваря, прописів і наочно-ілюстративного та роздавального матеріалів, авторами якого є Н. Воскресенська, І. Цєпова.

В умовах реалізації нового Державного стандарту початкової освіти для інтегрованого курсу «Українська мова. Навчання грамоти» необхідно було здійснити навчально-методичне забезпечення учнів і вчителів 1-го класу, сформувати комплект підручників, робочих зошитів, наочно-ілюстративного й роздаткового матеріалу до них.

Пілотування модельної програми інтегрованого курсу «Українська мова. Навчання грамоти» протягом 2017/2018 навчального року вимагало навчально-методичного забезпечення експериментальних перших класів. Серед інших посібників у видавництві «Ранок» (м. Харків) був опублікований робочий зошит з української мови «Дивослово» для 1-го класу закладів загальної середньої освіти, що отримав гриф МОНМС України [8].

Основна мета навчального посібника І. Цєпової «Дивослово» — мовно-мовленевий розвиток особистості учнів, формування комунікативної та інших ключових компетентностей, необхідних для ефективної життєдіяльності та продовження навчання в початковій і основній школі.

Головна увага в робочих зошитах приділяється формуванню механізмів читання і письма на бінарних уроках, тому мовно-ілюстративний матеріал тут подається на розворотах. На лівій сторінці розташовано матеріал для читання: вправи «Досліджуй звуки мовлення», «Вивчай букви», завдання «Читай сам», «Читаємо разом», «Читає той, хто знає всі літери» тощо. На правій сторінці вміщено матеріал для письма: графічні вправи «Потренуй

руку», «Вивчай букви», завдання «Напиши за зразком», «Допиши», «Спиши з друкованого» тощо. Таке розташування мовно-ілюстративного матеріалу дозволяє учням і вчителю легко переходити від читання до письма і навпаки на інтегрованому уроці навчання грамоти. Наприклад, ознайомлення з друкованою літерою можна поєднати з аналізом відповідної писемної, читання надрукованих складів пов'язати із записом їх у рядках прописів, після читання тексту виписати з нього окреме речення та ін.

Завдання і вправи в навчальному зошиті «Дивослово» враховують розвивальний аспект змісту мовно-літературної освітньої галузі, який передбачає формування досвіду творчої діяльності учнів, оволодіння узагальненими способами дій, рольове моделювання способів поведінки в різних ситуаціях, розвиток активного пізнавального ставлення до дійсності.

Виховне спрямування зошита забезпечується за допомогою змісту посібника, його зв'язку з життєвим досвідом першокласників, створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності. У першу чергу в дітей формується повага до держави, її символіки, української мови, традицій і звичаїв українського народу.

Отже, робочий зошит «Дивослово» зорієнтований на оновлений зміст та методи навчання в першому класі, інтеграцію та гуманізацію початкової освіти, реалізацію особистісно орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу.

З урахуванням результатів пілотування робочих зошитів І. Цепової «Дивослово» у співавторстві з проф. Н. Воскресенською був упорядкований навчальний посібник у двох частинах «Українська мова. Буквар» [1], який за рішенням конкурсної комісії «Українська мова і література» конкурсного відбору проектів підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти від 29 травня 2018 р. запропоновано включити до переліку підручників для 1-го класу, які можуть друкуватися за кошти державного бюджету.

Буквар упорядкований з урахуванням ключових змін у Державному стандарті початкової освіти і змістових ліній Типових освітніх програм для початкової школи, розроблених за редакцією О. Савченко [5] і Р. Шияна [6], а також вікових особливостей дітей, потреб їхнього актуального і перспективного розвитку. Тематика уроків дібрана з урахуванням часткової міжпредметної інтеграції з природничою, громадянською й історичною, мистецькою, здоров'язбережувальною, соціальною галузями, що сприяє цілісності результатів початкової освіти та переносу умінь у нові для дітей ситуації.

Підручник має в основі таку технологію навчання грамоти, коли предметом вивчення стає слово як одиниця мовлення, його звукова структура, органічний зв'язок звукової форми слова з його значенням. Зміст посібника відображає внутрішньооб'єктову інтеграцію навчання читання і письма: у букварній частині поряд із друкованими літерами подано відповідні писемні для порівняння і запам'ятання конфігурації; окремі слова, речення, прислів'я і скоромовки діти читають із рукописного шрифту; відповідно, під час навчання письма діти списують зі сторінок букваря склади, слова і речення.

Буквар написаний на основі звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоти, котрим ще від часів К.Д. Ушинського послуговується українська букваристика. Порядок вивчення літер забезпечується частотністю вживання відповідних мовленнєвих звуків. Спочатку вивчаються букви голосних звуків (А, Я, О, У, Ю, И, І, Е). Далі — букви на позначення сонорних звуків (Р, Л, М, Н, В). Потім опрацьовуються літери, що позначають парні звуки за дзвінкістю-глухістю та знак м'якшення (Д, Т, Б, П, З, С, Ъ, Г, К, Г, Х, Ж, Ш). Після цього діти ознайомлюються з буквами і додатковим знаком для позначення звука [й] (Й, Я, Ю, Є, Ї, апостроф). Закінчується букварний період вивченням літер на позначення

найменш частотних в українській мові звуків, зокрема з ускладненою кількісною невідповідністю: один звук — дві букви, два звуки — одна буква (буквосполучення ДЖ, ДЗ, букви Ц, Ф, Щ).

Одним із принципів побудови підручника є попарне введення букв голосних звуків (А — Я, У — Ю), що допомагає першокласникам відкрити позиційний принцип читання, а також полегшує подальше вивчення літер Я, Ю, Є, Ї, оскільки діти спочатку ознайомлюються тільки з першою функцією («роботою») літер Я, Ю — позначати голосний звук і м'якість приголосного в прямому складі, навчаються попарно читати склади типу РА — РЯ, РУ — РЮ.

Буквар Н. Воскресенської, І. Цепової побудований з урахуванням різних рівнів підготовленості дітей до школи, а тому містить завдання типу: прочитай, що зможеш; читає той, хто знає всі букви. У підручнику значна увага приділяється формуванню мовленнєвих умінь: збагаченню й активізації словника учнів, роботі над граматичним ладом мовлення, умінням вступати в діалоги на доступні дітям теми, а також розвиткові монологічного мовлення.

Крім того, підручник містить багато завдань, пов'язаних з театралізацією прочитаного: інтонування вигуків із різним настроєм, зміна темпу мовлення під час читання малих форм фольклорних творів (скоромовок, колискових, загадок, мирилок тощо), читання діалогових текстів в особах із відповідною зміною тембру і сили голосу, використання голосу і мови тіла (міміки, жестів, рухів) для відтворення емоцій персонажів під час інсценування.

Електронним додатком до матеріалів букваря є набори світлин, листівок, фотоколлажів, коміксів, а також відеозаписи мультфільмів і зразків реклам, що дозволяє формувати в учнів уміння аналізувати, висловлювати свої думки й почуття, критично оцінювати інформацію в медіатекстах, а також за допомогою вчителя створювати власні прості медіапродукти

(sms-повідомлення, світлини, комікси, дитячі журнали тощо).

Матеріали букваря спрямовані на формування в учнів наскрізних умінь: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку, логічне і критичне мислення, творчість, ініціативність, здатність співпрацювати з іншими людьми. Навчальний посібник є особистісно орієнтованим. Він націлений на гармонізацію взаємин дітей, зародження інтересу до себе як до людської істоти, прийняття себе таким, яким є, формування оптимістичного світовідчуття й оптимістичної гіпотези власного розвитку, самоповаги, розвиток здатності поводитися совісно, елементарне уявлення про сенс життя, конструктивного позитивного мислення, усвідомлення себе в часі і просторі.

До підручника Н. Воскресенської, І. Цепової «Українська мова. Буквар» упорядковано навчальний зошит у двох частинах «Прописи з калькою» [10]. Інтегрування курсу «Навчання грамоти» забезпечується тут відповідністю тематики букваря і прописів, однаковою послідовністю вивчення літер, використанням друкованого і писемного шрифтів.

Новизна навчального посібника полягає в його побудові та видах графічних вправ. Так, у добукварній частині зошита є не тільки традиційні завдання на розфарбовування, домальовування, наведення контурів, штрихування, ознайомлення з видами ліній, графічною сіткою зошита й елементами писемних літер, але й авторські художні образи елементів букв у супроводі віршів чи дидактичних казок, розміщених у методичному додатку для вчителів. Пропонуються тут і вправи на наведення елементів у контурі писемних літер як прийом мотивації їх якісного зображення. Так, учні кілька разів зустрічаються з однією й тією ж буквою (без її називання), що переконує у візуальному сприйнятті дітьми форми букви та її елементів.

У букварній частині прописів для ознайомлення першокласників із написанням літер пропонуються збільшені

зразки з позначенням початку написання і напрямку рухів руки, зображення збільшених елементів букв у розчерках для підготовки до письма, художні образи, котрі також супроводжуються віршами й дидактичними казками, уміщеними в методичному додатку для вчителів.

 ормування навички письма з новою для учнів буквою відбувається послідовно. Для цього в прописах подано зразки для написання окремої букви, склади для відпрацювання видів поєднань літер між собою, а також приклади написання слів і речень. Для зацікавлення першокласників тут пропонуються дидактичні ігри «Слово розсипалося», «Конструктор», «Знайди букви в малюнку», «Домалюй букву», запис слів-відгадок ребусів, логічні завдання і вправи на списування з друкованого шрифту. Таке використання графічних вправ забезпечує природовідповідну єдність понятійно-логічного й емоційно-образного мислення, опору на добре розвинуту уяву першокласників.

Особливістю післябукварної частини прописів є повторення написання літер за групами складності (генетичний метод навчання письма), відпрацювання зображення букв у розчерках.

Для унаочнення процесу навчання грамоти створено комплект плакатів до кожної літери української абетки, який складається з двох частин [9]. Його доречно використовувати під час вивчення нового матеріалу, а також у процесі закріплення й узагальнення знань, умінь та навичок учнів. Комплект доповнений диском з презентаціями, методичними рекомендаціями для вчителя.

Для навчання першокласників читання пропонуються яскраві предметні малюнки для звукового аналізу слів за поданою під ними схемою, зразки великих і малих друкованих літер, ілюстрований та ігровий матеріал для читання складів, слів і речень. В електронному додатку до плакатів для навчання читати пропонуються завдання: 1) на знаходження в рядках літер заданих букв з уточненням

їх кількості; 2) визначення «зайвих» літер у рядках схожих букв; 3) уточнення місця букви в надрукованих словах (на початку, в середині, в кінці); 4) читання невеликих текстів; 5) відгадування ребусів з предметними малюнками і друкованими літерами.

Для навчання дітей письма подаються зразки великих і малих писемних букв із позначенням початку письма й напрямками руху руки, набори елементів писемних літер для вибору і конструювання заданої букви, яскраві художні образи писемних літер з дидактичними віршами до них для образного запам'ятовування конфігурації та звуко-буквеного співвідношення. В електронному додатку до плакатів для навчання писати пропонуються завдання: 1) на знаходження в рядках літер заданих букв з уточненням їх кількості; 2) визначення «зайвих» літер у рядках схожих букв; 3) знаходження у формі літер графічних недоліків, помилок; 4) читання з рукописного шрифту і визначення серед слів тих, що написані двічі, відрізняються однією літерою, складені з однакових букв, мають у складі по дві або три задані букви тощо; 5) списування після читання і виконання аналітичних завдань.

 ля організації роботи першокласників у групах і парах створено індивідуальні флеш-картки, які є додатком до таблиць з навчання грамоти, а також окремим самостійним засобом навчання [7]. Вони упорядковані до кожної літери української абетки і складаються з двох частин. На першій частині подано предметні малюнки для звукового аналізу слів і співвідношення їх з відповідною звуковою моделлю. На другій частині розташовано казковий сюжетний малюнок і надруковано слова для читання або знаходження в них заданої літери. За даними флеш-картками можна запропонувати різноманітні завдання. Наприклад:

1. «Що зайве?» — Учні розглядають предметні малюнки, називають відповідні слова, аналізують їх, визначаючи в кожному кількість складів у слові, наголошений склад, характеризуючи послідовно всі

звуки (голосні, тверді та м'які приголосні). Після цього діти обирають до проаналізованих слів відповідні звукові моделі і знаходять зайву третю звукову модель слова.

2. «Знайди пару» — Ця вправа має обернену дію відносно першої. Спочатку учні нібито «читають» звукову модель слова, уточнюючи в ній кількість складів, наголошений склад, характеристику всіх звуків (голосні, тверді та м'які приголосні). Потім до проаналізованої звукової моделі діти добирають слово за поданими предметними малюнками.

3. «Хто більше?» — Учні працюють колективно або в парах. Діти уважно розглядають сюжетний малюнок і по черзі називають зображені на ньому предмети, в назвах яких чується заданий учителем звук. Додатковим завданням може бути визначення місця цього звука у слові (на початку, в середині, в кінці).

4. «Цікава розмова» — Діти працюють у парах. За сюжетними малюнками, на яких чітко видно, що персонажі розмовляють між собою, складається й обігрується казковий діалог.

5. «Казочка» — За сюжетними малюнками діти складають невеличкі казкові зв'язні висловлювання (3–5 речень). Учитель пропонує починати тексти фразами: *були собі..., одного разу..., у чарівному лісі (полі, болоті, місті) жили собі..., а закінчувати казку словами: і стали вони..., добре закінчилася пригода... та ін.*

Комплект «Вивчаємо абетку. Навчання грамоти» [7] містить картки зі зразками друкованих та рукописних літер українського алфавіту, на звороті яких подано зображення предметів, у назвах яких є буква, що вивчається, та художній образ літери. На кожній картці є QR-код. При наведенні камери пристрою на QR-код дитина може переглянути презентацію до кожної букви української абетки. Крім того, у комплекті є дві заготовки для лепбуків, картки з друкованими буквами та умовними позначеннями звуків на магнітах, з яких можна скласти слова — назви зображених предметів та звукові моделі до слів.

Упорядкований до букваря і прописів наочний роздавальний матеріал допомагає вчителю зробити процес навчання грамоти насиченим для дітей руховим змістом, образами, емоційними переживаннями. Він забезпечує діяльнісний підхід до навчання.

Нова редакція Державного стандарту початкової освіти (мовно-літературна галузь), Типові освітні програми для 1-2 класів обумовили необхідність розробки для 1-го класу сучасного навчально-методичного комплексу інтегрованого курсу «Українська мова. Навчання грамоти». Основні навчальні посібники — буквар і прописи — мають бути націлені на розвиток у першокласників умінь спілкуватися державною мовою, на формування в дітей комунікативної компетентності, яка є водночас і ключовою, і предметною. Упорядкування комплексу має враховувати можливості й інтереси учнів, а також набутих ними певного кола знань у дошкільному віці. Роботу дітей у малих групах і парах треба забезпечити наборами наочного та роздавального дидактичного матеріалу з QR-кодами та електронними додатками, що містять презентації світлин, фотоколажів, посилання на інтернет-ресурси для переглядів мультфільмів, коміксів, реклам та інших медіапродуктів. Такий комплект дозволить зробити уроки навчання грамоти цікавими, прищеплювати дітям бажання навчатися, досліджувати мовні явища, сприятиме становленню пізнавального інтересу.

Література

1. Воскресенська Н.О. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : у 2-х ч. / Н.О. Воскресенська, І.В. Цєпова. — Харків : Ранок, 2018. — 112с.

2. Державний стандарт початкової освіти. URL : <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 10.08.2018).

3. *Нова українська школа*. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.08.2018).

4. *Протокол № 3* засідання конкурсної комісії «Українська мова і література» / Протоколи засідання конкурсних комісій конкурсного відбору проектів підручників для учнів 1 класів. URL : <https://drive.google.com/file/d/1HMeujc8Qa0Lji07InzbDGsu0fIoRpW8a/view> (дата звернення: 10.08.2018).

5. *Типова освітня програма* для закладів загальної середньої освіти. 1-2 класи ; за наук. ред. О. Савченко. URL : <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/> (дата звернення: 10.08.2018).

6. *Типова освітня програма* початкової освіти. Цикл I (1–2 класи) ; за наук. ред. Р. Шияна. URL : <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/> (дата звернення: 10.08.2018).

7. *Цепова І.В.* Вивчаємо абетку. Українська мова : Комплект карток. — Харків : Ранок, 2018. — 80с.

8. *Цепова І.В.* Дивослово. Навчання грамоти : навч. зошит для 1 класу закл. заг. сер. освіти : у 4 ч. — Харків : Ранок, 2018. — 48с.

9. *Цепова І.В.* Навчання грамоти. 1 клас : Комплект плакатів. — Харків : Ранок, 2018. — 64с.

10. *Цепова І.В.* Прописи з калькою. 1 клас : до «Букваря» Н.О. Воскресенської, І.В. Цепової : у 2 ч. — Харків : Ранок, 2018. — 64с.

25.10.2018